

דליה מרקס

בְּזִמּוֹ

מסעות בלוח השנה היהודי-ישראלי

הסיגד - חגה של קהילת ביתא ישראל

הסיגד הוא חגה המיוחדת של קהילת ביתא ישראל, חג חידוש הברית. החג חל בכ"ט בחודש מרחשוון, חמישים ימים בדיוק לאחר יום הכיפורים, ממש כשם שחג השבועות נחוג חמישים ימים אחרי הפסח. בשני המקרים מסמן פרק הזמן שבין שני החגים תהליך רוחני מעמיק, ספירת העומר שבין פסח לשבועות, ותהליך התשובה שבין יום הכיפורים לחג הסיגד. הסיגד הוא "מעין 'קומה עליונה' של חשבון נפש ציבורי, על גבי קומת הקרקע של חשבון הנפש הפרטי שעושה כל אחד עם עצמו ביום הכיפורים".⁴⁵

קודם עלייתם לישראל חיו בני קהילות ביתא ישראל בקרב אוכלוסייה נוצרית ומוסלמית, במאות כפרים קטנים הפזורים על פני טריטוריה רחבת ידיים בצפון ובצפון-מערב אתיופיה. הם שמרו בדבקות על מסורתם היהודית, ופיתחו מנהגים מיוחדים, היות שלא הכירו את ספרות חז"ל ואת הפסיקה ההלכתית לדורותיה. הסיגד היה הזדמנות לקהילות הקטנות והפזורות להיפגש ולחגוג ביחד.

יוצאי אתיופיה מספרים שההכנות לחג ארכו ימים רבים. בדומה לעלייה לרגל אל בית המקדש, התקבצו הדרים בכפרים מרוחקים ובאו סמוך אל ההר שעליו נחגג הסיגד. סמוך למקומות יישוב מרכזיים היו נישאים כמה הרים ואותם בחרו מנהיגי הדת, הקסים, לצורך הסיגד. לקראת החג טבלו האנשים והיטהרו בנהר.

ביום הסיגד צמו האנשים, לבשו בגדי לבן חגיגיים, הקסים עטרו מצנפות לבנות והמכובדים החזיקו שמשיות חגיגיות, שהן סמל למעמד ולכבוד. הכהנים הוליכו את ה"אורית" (ספר התורה הכתוב בשפת הגעז. מקור השם במילה "אורייתא" שבארמית). העטור במעיל צבעוני בשירה בראש שיירה שעלתה במעלות ההר. מקצת העולים נשאו על גבם או על ראשם אבן, שסימלה הכנעה בפני האל או סימלה את החטאים המכבידים על האדם. כשהגיעו לראש ההר, הניחו את האבנים על הגדר התוחמת את מקום עמידתם של הקסים, והגדר הלכה וגבהה משנה לשנה. מעניין להשוות את השלכת האבן או הנחתה על הגדר לטקס התשליך שנוצר באשכנז של ימי הביניים.

בראש ההר התייצבו הקסים במתחם המטוהר ופרשו את ספרי האורית על בדים צבעוניים. עד כמה שהצלחתי לברר עם עולי אתיופיה, לא הייתה מחיצת הפרדה בין הגברים והנשים אבל נשמרה הפרדה לפי גיל ומעמד, כשהנשים ניצבות מסביב. מעמד הסיגד עצמו עוצב במידה רבה בדמותו של מעמד הר סיני. לאחר העלייה להר, התקבצו האנשים והנחת ספרי האורית על כמה שכוסתה בדם צבעוני, נערך הטקס. הוא כלל תפילות בביצועם של הקסים וקריאה בתורה בלשון הגעז, השפה העתיקה והקדושה, ותרגומה לשפת הדיבור, האמהרית. הקסים היו קוראים למשתתפים למחול אלה לאלה ומזרזים אותם לדבוק במצוות. בסיום דבריהם

משמעות המילה "סיגד" (ሰገደ) בשפת הגעז היא השתחוויה. הגעז, שפת הקודש של יהודי אתיופיה, והאמהרית, שפתם המדוברת, הן שפות שמיות. השם סיגד גזור מן השורש ס-ג-ד, המציין את עבודת האל גם בעברית (לסגוד), בארמית ובערבית. שם בית התפילה המוסלמי גזור משורש זה, מִסְجָד (مسجد).

בירכו את הקהל, על שקיבל על עצמו את הברית, ואיחלו לכולם שיזכו להגיע לירושלים. אחר הצהריים הייתה האווירה משתנה מן הקצה אל הקצה, ואת כובד הראש, הצום ואווירת חשבון הנפש החליפה שמחה של היטהרות ורווחה, כאשר החוגגים ירדו במורד ההר בשירים ובריקודים לסעודה גדולה.

חידוש ברית, אבל על תנאי

בתנ"ך אנו קוראים על בריתות רבות שנכרתו בין בני אדם (למשל, הברית שכרת אברהם עם אבימלך, בכראשית כ), וכמובן בריתות בין האל ובין עם ישראל (כמו הברית בין הבתרים בכראשית טו). המשותף לכולן שהן חד-פעמיות ונצחיות. גם כשישראל חוטאים ומפרים את בריתם, הם עשויים להיענש אבל הברית נותרת בעינה. אמונת קהילת ביתא ישראל "משקפת גישה שונה ומחמירה בנושא הברית, שלפיה הברית בין ה' לעמו אינה קבועה ועומדת לעד, אלא היא תלויה במעשיו של כל אדם ואדם"⁴⁶. הרעיון שהברית היא "על תנאי" מתבטא למשל בכך שאנשים שעזבו את הכפר ונחשדו כמי שעזבו את המסורת, נדרשו לעבור תהליך של גיור. ועל כן היה צורך בחידוש עונתי של הברית ושל ההתחייבות אליה.

בבסיסו של הסיגד עומד אירוע חידוש הברית, זה שערכו עזרא ונחמיה לשבים מגלות בבל בתאריך הסמוך לסיגד:

וּבַיּוֹם עָשְׂרִים וְאַרְבָּעָה לַחֹדֶשׁ הַזֶּה נֶאֶסְפוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל בְּצוֹם וּבְשָׂקִים וְאַתְּמָה
עָלִיָּהֶם: וַיָּבִדְלוּ זֶרַע יִשְׂרָאֵל מִכָּל בְּנֵי נֶכֶר וַיַּעֲמְדוּ וַיִּתְּוֹדְדוּ עַל חֹטְאֵיהֶם וְעֲוֹנוֹת
אֲבֹתֵיהֶם: וַיִּקְוֹמוּ עַל עֲמֻדָם וַיִּקְרְאוּ בְּסֹפֶר תּוֹרַת ה' אֱלֹהֵיהֶם רְבַעִית הַיּוֹם
וּרְבַעִית מִתּוֹדִים וּמִשְׁפָּחוֹת לַה' אֱלֹהֵיהֶם [...] וַיִּבְרְכוּ שֵׁם כְּבוֹדָהּ וּמְרוֹמָם עַל
כָּל בְּרִכָּה וּתְהִלָּה. (נחמיה ט, א-ה)
וּבָאִים בְּאֵלֶּה וּבְשִׁבְעָה לְלַקֵּת בְּתוֹרַת הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר נִתְּנָה בְּיַד מֹשֶׁה עֶבֶד
הָאֱלֹהִים. (שם, י, ל)

בדומה, נוכל למצוא כמה תקדימים מימי בית שני המלמדים שהיו בעם ישראל אנשים שסברו שיש לחדש את הברית עם האל מדי שנה בשנה. בספר היובלים, למשל, מסופר שחג השבועות מציין את יציאתו של נוח מהתיבה, ועל כן חג זה הוא חג חידוש הברית (יובלים ו, יז).

חזרה הקדוש לעיר הקודש

הסיגד ביטא את הגעגועים של בני העדה לירושלים ואת ייחולי הגאולה. לאחר "מבצע משה", עם גל העלייה הראשון של יהודי אתיופיה לארץ, בשנות השמונים של המאה שעברה, החלו לציין את הסיגד גם בארץ, ועתה בעלייה לרגל לירושלים. בשנים הראשונות צוין המעמד בהר ציון ובכותל, ומאז שנת 1984, בעיצומו של "מבצע משה", החלו לקיים את הטקס בטיילת ארמון הנציב (שרובר), המשקיפה על הר הבית. בשנת 2008 התקבל הסיגד כחג רשמי במדינת ישראל.

הטיילת מחולקת למתחמים שונים, באוהל גדול מסבירים בני העדה על החג למבקרים שבאים לחלוק כבוד לעדה ביום חגה, דוכנים מספקים מידע על תולדות העדה ועל המאבקים שלה לרכוש מקום בר־קיימא בחברה הישראלית, מעגלי שיח של הידברות מזמינים את העוברים והשבים לבלות שעה קלה בשיחה עם אנשים זרים, נוכחות בולטת יש לבני ובנות תנועות הנוער, רובם בני העדה, וניכר מאמץ של מנהיגים מן העדה להקנות להם תחושת שייכות וגאווה ולשתף אותם בטקס הסיגד מהארץ הישנה, שאותו לא הכירו. מעמד התפילה והקריאה בתורה והנהרה שעל פני קשישי העדה שהקשיבו לניגון התפילה של הקסים מזה והסקרנות של הצעירים שלא הכירו את הסיגד באתיופיה מזה, ריגשו אותי במיוחד. לאחר סיומה של התפילה פנו החוגגים לאוהל רחב ממדים לשבירת הצום בלחם הקודש הנקרא בְּרֶכֶת. כאשר השתתפתי בחגיגת הסיגד שאלתי את אחד ממנהיגי הקהילה מדוע הבחירה הייתה לקיים את החגיגות המרכזיות בטיילת המשקיפה על העיר העתיקה ולא ליד הכותל (אם כי יש קבוצה שמקיימת את החגיגות ליד הכותל). תשובתו הייתה, "הגענו לירושלים אבל אנחנו עדיין לא ממש שם, בחרנו מקום שממנו אפשר לצפות על המקום שבו היה המקדש. גאולתנו אינה שלמה עדיין". תשובתו עוררה בי מחשבות רבות על מקומה של הציונות בחיינו. זהו אולי סיפורה של הציונות כולה – תרבות שהושתתה על כמיהה אל הארץ הבלתי־מושגת, זכתה להגשים את חלומה, אולם הגשמה זו הביאה סמלים רבי עוצמה לאבד מעוצמתם, ואילצה אותנו למשמע אותם מחדש ואף לאמץ סמלים חדשים.

*

הסיגד, וכמוהו המימונה של יהודי צפון אפריקה (ראו עמ' 193–196), הִסְהָרְנָה של יהודי כורדיסטאן, הנזביגוד של עולי ברית־המועצות לשעבר וחג ההודיה של העולים מארצות־הברית, כל אלה מעשירים את מעגל השנה היהודי־ישראלי ומְרַבְּדִים אותו בחגים מקומיים ועדתיים. חגים אלה מאפשרים לבני עדות ישראל השונות לציין את ייחודם מזה ולהזמין את כלל ישראל לטעום ולקחת חלק במורשתם.

מעמדם של בני קהילת ביתא ישראל כיהודים במדינת ישראל נידון כבר בשנת 1973, כאשר הרב עובדיה יוסף פסק שיהודי אתיופיה הם צאצאי שבט דן. קביעתו נשענה על פסיקה מן המאה השש־עשרה, פסיקה שפסק הרב"ז (הרב דוד בן זמרא) לאחר שנפגש עם שוביים יהודיים מקהילת יהודי אתיופיה.

למרות זאת, בבואם ארצה נתקלו העולים ביחס חשדני מצד הממסד הדתי. הרבנות הראשית בישראל קבעה כי הקבוצה כולה אמנם מוכרת בתור קבוצה יהודית, ואולם הדבר אינו תופש לגבי המעמד הדתי של כל אחד ואחת מבניה ובנותיה. העובדה שיהודי אתיופיה לא הכירו את הספרות ההלכתית והרבנית, הולידה ספק ברבנות הראשית בנוגע לקביעת הקסים, כוהני הדת האתיופיים, באשר למעמד האישי (בענייני גיור וגיורושין). מאחר שכך, דרשה הרבנות הראשית מעולי אתיופיה, בשנות השבעים ובראשית שנות השמונים, לעבור תהליך גיור "מזורז" הכולל טבילה, הצהרה על קבלת הדינים ההלכתיים וכן טקס סמלי של חידוש ברית המילה לגברים. עם מבצע משה החלה תנועת התנגדות פנימית לגיור, והיא לוותה בשרשרת הפגנות שהביאו בהדרגה להסרת דרישות הרבנות למעשה, מבלי שהרבנות שינתה רשמית את דרישתה. אולם דומה שתביעת הגיור מעולי אתיופיה, שראו את עצמם יהודים לכל דבר ועניין, הותירה חותם קשה על הווייתם בארץ. קהילת יהודי אתיופיה מונה כיום כ-125 אלף איש ואישה.

יום נוסף המציין את מורשת קהילת ביתא ישראל הוא יום הזיכרון לנשפים בעליית יהודי אתיופיה, המצוין בכ"ח באייר, יום ירושלים.

כארבעת־אלפים מבני הקהילה קיפחו את חייהם במהלך המסע המפרך שעשו ברגל למחנות הפליטים בסודן (משם הוטסו לארץ) או בזמני ההמתנה לעלייה. רבים אחרים חוו סבל בל־יתואר בזמן שחיכו להגשים את חלומם ולבוא לארץ.

תפילת החודש

התפילה שבחזרתי לחודש מרחשוון לקוחה מאחת התפילות שאומרים הקסים, המנהיגים הדתיים של קהילת עולי אתיופיה, עדת ביתא ישראל, בבוקר חג הסיגד (ראו בעיון הקודם). הגב' שושנה בן-דוד אספה את התפילות של העדה מפי הקסים, שאחדים מהם כבר הלכו לעולמם, תיעתקה אותן ותירגמה אותן לעברית כחלק ממבצע שימור מורשת קהילת ביתא ישראל.⁴⁷ תפילות העדה נאמרות בשפת הגעז, השפה הקדומה והמקודשת של יהודי אתיופיה. שפה זו ידועה כיום רק למעטים, ומכאן הקושי להנחילן לצעירי העדה.

אָגִזְיָאוּ שְׁמַעְנָּ - ה' שִׁחַעְנוּ

"אָגִזְיָאוּ שְׁמַעְנָּ" היא תפילת בקשה בת ארבעה-עשר בתים הנאמרת בסיגד ובחגים אחרים, וגם בעת בצורת או בעת צרה. הקסים היו קוראים את בתי התפילה לפי תור. בין בית לבית נאמר פזמון חוזר, שכל הקסים היו אומרים ביחד: "אָגִזְיָאוּ שְׁמַעְנָּ שְׁמַעְנָּ, אָגִזְיָאוּ שְׁמַעְנָּ שְׁמַעְנָּ אַמְלַכְנָּ" (תרגום: ה' שְׁמַעְנָּ שְׁמַעְנָּ, ה' שְׁמַעְנָּ שְׁמַעְנָּ אַמְלַכְנָּ)

בתי התפילה הראשונים מזכירים את חסד האל כלפי אישים בתנ"ך, ובכללם משה, דוד, שלמה, אליהו ואלישע. המשותף לכולם, היותם דמויות של מתפללים שתפילותיהם נענו. החלק השני של התפילה מכיל בקשות לשמירה והצלה ולסליחה על חטאים. להלן שלושה מתוך בתי התפילה, הבית התשיעי עד הבית האחד-עשר:

תרגום לעברית

ה' פדה אותנו פדה אותנו ה'
פדה אותנו אלוהינו בכוחך
כאשר בכוחך הוצאת מארץ מצרים
בגדול כוח זרועך המרוממת פדה אותנו
ה' אלהי הצדק כמותם פדה אותנו.

ה' שמור עלינו שמור עלינו ה'
שמור עלינו אלהינו, שמור עלינו
כמו ששמרת להם היית רועה להם לישראל
כמו צאן לצד יוסף אשר ראה לפניו
אפרים בנימין ומנשה מתוך כוחך ורפאנו
סלח לנו כפי שסלחת להם
כמותם שמור עלינו.

התפילה בגעז

אָגִזְיָאוּ בְּזוּוּ בְּזוּוּ אָגִזְיָאוּ
בְּזוּוּ אַמְלַכְנָּ זְבְּזוּוּ בְּהִיילֵךְ
אֵל אֲוֹצֵאָךְ אִמְ מְדַר גְּבַצ
בְּחִיילֵ עֲבִי מְזַרְעֵתְךָ לְעוֹל בְּזוּוּ
אָגִזְיָאבְּחַר אַמְלַכְ צַדֵּק כְּמַהוֹמוּ בְּזוּוּ

אָגִזְיָא עֵקְבֵנְ עֵקְבֵנְ אָגִזְיָאוּ
עֵקְבֵנְ אַמְלַכְנָּ עֵקְבִיהוֹמוּ
נְוִלִייהוֹמוּ לְאֶשְׂרָאֵל עֵצֵמ
זִירָאוֹמוּ כְּמַ אַבְּגֵעָה וּסְפֵ אַסְתֵּרָאֵי בְּקֵדֵמ
אֶפְרַיִם וּבְנֵיָם וּמְנַשֵּׁ אַנְסֵ חִיילֵךְ וּוְאֵדֵהֵנְנָּ
אַסְרִי לְנָ אַנְסֵרִיִּיכֵ
כְּמַהוֹמוּ עֵקְבֵנְ

ה' שמור עלינו שמור עלינו
 ה' שמור עלינו אלהי
 ה' ישמורך ה' יכסה עליך
 ה' יומם יקרא אליך ויראה אותך בלילה
 ה' ישמור אותך מכל אסון
 וישים את נפשך במשמר
 ה' בדרכך וביתך
 אמן שמו מן העולם ועד עולם.

אָגִיאָו עֲקֵבְךָ עֲקֵבְךָ
 אָגִיאָו עֲקֵבְךָ אִמְלֵכִי
 אָגִיאָבְחָר יַעֲקֹבְךָ אָגִיאָבְחָר יִכְדֹּנְךָ
 אָגִיאָבְחָר מַעֲלַת צוֹעֵיכּוֹפּ וִירְאִי בְלִילִית
 אָגִיאָבְחָר יַעֲקֹבְךָ אִמְכּוֹלוּ אֲכוּי
 וַיִּתְמַחֲצֵנּוּ לְנִבְשֶׁךָ
 אָגִיאָבְחָר בְּנִגְדֹתֶךָ וּבְכַתּוּתֶךָ
 אָמֵן שְׁמוֹ אִמְיָאָן וְאֶסְכֶּךָ לְעֵלְמָ.

מרגש לראות את הסגנון הדומה של תפילה זו לסגנון סידורי תפילות עדות ישראל וגם את הנושאים הדומים שעליהם מתפללים. מעניין גם לראות את הדמיון שבין מילים רבות בתפילה בלשונה המקורית ובין העברית, דמיון הנובע מכך ששפת הגעז והעברית נמנות עם אותה משפחת לשונות – השפות השמיות.

עַל הַשְּׁשִׁית הוּא אוֹמֵר: מִי שֶׁעָנָה אֶת יוֹנָה מִמַּעַי הַדָּגָה, הוּא יַעֲנֶה אֶתְכֶם וַיִּשְׁמַע בְּקוֹל צַעֲקֹתְכֶם הַיּוֹם הַזֶּה. בְּרוּךְ אַתָּה ה' הַעֹזֵנָה בְּעַת צָרָה. עַל הַשְּׁבִיעִית הוּא אוֹמֵר: מִי שֶׁעָנָה אֶת דָּוִד וְאֶת שְׁלֹמֹה בְּנוֹ בִירוּשָׁלַיִם, הוּא יַעֲנֶה אֶתְכֶם וַיִּשְׁמַע בְּקוֹל צַעֲקֹתְכֶם הַיּוֹם הַזֶּה. בְּרוּךְ אַתָּה ה' הַמֵּרַחֵם עַל הָאָרֶץ. (משנה תענית, ב, ד)

הזכרת זכות אבות האומה שזכו לחסד האל בצירוף בקשת הצלה לנו עומד גם ביסודם של פיוטי "מי שענה", הנאמרים ביום הכיפורים. מעניין לראות שגם בתפילה של קהילת ביחא ישראל "אָגִיאָו בְּזוֹנְךָ", שנאמרה כפי שצוין גם בימי בצורת, יש אזכור החסד שנעשה לדמויות מופת מקראיות בצירוף בקשה להצלתנו שלנו. לדוגמה (בתרגום לעברית):

ה' שָׁמַע אוֹתָנוּ שָׁמַע אוֹתָנוּ
 ה' שָׁמַע אוֹתָנוּ שָׁמַע אוֹתָנוּ אֱלֹהֵינוּ
 וַיֹּאמְרוּ אֵלֵינוּ וַאֲלִישַׁע
 אֲשֶׁר הִתְפַּלְלוּ אֵלֶיךָ בְּהַר הַכְּרֵמֶל
 וַיֹּאמְרוּ: ה' אֲשֶׁר הִיא וַיְהִי ה' מֶלֶךְ אֲבוֹתֵינוּ.

המשנה מתארת את התפילות, התעניות והטקסים שהיו נערכים בעת בצורת גשמים. טקסים אלה חלו בי"ז במרחשוון אם לא ירדו גשמים, והלכו והחמירו ככל שהעמיקה הבצורת. בסדר תעניות היו מוציאים את ארון הקודש אל הרחוב, מניחים עליו ועל ראשיהם אפר ומתפללים. במסגרת התפילה נאמרו ברכות מיוחדות שהזכירו את זכות קדמונינו:

עַל (הברכה) הָרֵאוּנָה הוּא אוֹמֵר: מִי שֶׁעָנָה אֶת אַבְרָהָם בְּהַר הַמּוֹרְיָה, הוּא יַעֲנֶה אֶתְכֶם וַיִּשְׁמַע בְּקוֹל צַעֲקֹתְכֶם הַיּוֹם הַזֶּה. בְּרוּךְ אַתָּה ה' גּוֹאֵל יִשְׂרָאֵל.

עַל הַשְּׁנֵינָה הוּא אוֹמֵר: מִי שֶׁעָנָה אֶת אַבְרָהָם עַל יַם סוּף, הוּא יַעֲנֶה אֶתְכֶם וַיִּשְׁמַע בְּקוֹל צַעֲקֹתְכֶם הַיּוֹם הַזֶּה. בְּרוּךְ אַתָּה ה' זוֹכֵר הַנְּשִׁכָּחוֹת.

עַל הַשְּׁלִישִׁית הוּא אוֹמֵר: מִי שֶׁעָנָה אֶת יְהוֹשֻׁעַ בְּגִלְגָּל, הוּא יַעֲנֶה אֶתְכֶם וַיִּשְׁמַע בְּקוֹל צַעֲקֹתְכֶם הַיּוֹם הַזֶּה. בְּרוּךְ אַתָּה ה' שׁוֹמֵעַ תְּרוּעָה.

עַל הָרְבִיעִית הוּא אוֹמֵר: מִי שֶׁעָנָה אֶת שְׁמוּאֵל בְּמִצְפָּה, הוּא יַעֲנֶה אֶתְכֶם וַיִּשְׁמַע בְּקוֹל צַעֲקֹתְכֶם הַיּוֹם הַזֶּה. בְּרוּךְ אַתָּה ה' שׁוֹמֵעַ צַעֲקָה.

עַל הַחֲמִישִׁית הוּא אוֹמֵר: מִי שֶׁעָנָה אֶת אֶלְיָהוּ בְּהַר הַפְּרָמָל, הוּא יַעֲנֶה אֶתְכֶם וַיִּשְׁמַע בְּקוֹל צַעֲקֹתְכֶם הַיּוֹם הַזֶּה. בְּרוּךְ אַתָּה ה' שׁוֹמֵעַ תְּפִלָּה.